

ZA SPOLUZAKLADATELEM OBORU GERMANISTIKA. K VÝROČÍ JACOB A GRIMMA V OBRAZE JEHO MYŠLENEK, ŽIVOTA A DÍLA

V letošním roce si připomínáme 240. výročí narození Jacoba Ludwiga Carla Grimma (1785–1863), který stál u zrodu vědního oboru germanistika a který pronikl svou činností do široké škály dalších oblastí od dějin německého jazyka a literatury, gramatiky a lexikografie až po dějiny německého práva, národopis a německou mytologii.¹ Při této příležitosti se nabízí možnost představit tuto významnou osobnost nejen na pozadí života a díla, ale i prostřednictvím myšlenek i citátů, které jsou s nimi úzce provázané a s Grimmovým jménem neodmyslitelně spojované.

1. „In den alten Zeiten, wo das Wünschen noch geholfen hat.“ Již ustálený slovní obrat „V dávných dobách, kdy se přání mohla ještě vyplnit“ odkazuje na dobu, kdy se stávaly nebo mohly dít věci, které byly v dnešní době nemyslitelné, a k níž se vážou také pohádky, díky kterým je většinou jméno Jacoba Grimma známé. Svoje přání si Jacob Grimm začal plnit se svým mladším bratrem Wilhelmem (1786–1859), se kterým společně sepsal a vydal dva svazky pohádek pod názvem *Kinder- und Hausmärchen* (Pohádky pro děti a domácnost; 1812, 1815), v Hessensku, kde se v městečku Hanau 4. ledna 1785 narodil. Ve svém rodném kraji čerpali oba bratři také inspiraci při sběru ústní lidové slovesnosti — v prvním svazku jejich sbírky pocházelo z Hessenska 76 z 84 a ve druhém svazku to bylo 34 ze 70 pohádek. Jejich zájem o národopis vedl k tomu, že dvacet pohádek ponechali v původních nářečích, zejména severoněmeckých (tzv. Plattdeutsch), např. *Vom Fischer un syner Fru / O rybáři a jeho ženě, Der Hase und der Igel / Jak ježek uhonil zajíce k smrti, Oll Rinkrank / Starý Rinkrank, Von dem Machandelboom / O jalovcovém stromě* nebo *De drei Vügelkens / O třech ptáčcích*. I když nebyly pohádky pro svůj obsah a formu vždy vřele přijaty a prošly od prvního vydání do roku 1857, kdy se sbírka ustálila na celkovém počtu 200 pohádek a 10 legend, na základě připomínek a kritiky čtenářského publika řadou úprav nebo byly autory přepracovány, zůstávají trvalým kulturním dědictvím a zdrojem námětů do dnešní doby. Přitom cesta k národopisu a sběru pohádek byla pro Jacoba Grimma dílem náhody: Grimmův profesor trestního práva na univerzitě v Marburku Friedrich Carl von Savigny (1779–1881), který probudil ve svém žákovi již během společného studijního pobytu v Paříži při studiu dějin římského práva zájem o písemné historické prameny, především o starogermské texty, i o lidovou slovesnost, doporučil Jacoba a Wilhelma ke spolupráci se spisovateli a národopisci Clemensem Brentanem (1778–1842) a Achimem von Arnim (1781–1831), kteří shromažďovali národní písně a lidové texty pro sbírku *Des Knaben Wunderhorn* (Chlapcův kouzelný roh; 3 sv., 1806–1808). Od roku 1806 se pak bratři Grimmové věnovali kromě excerpcí lidových písní také sběru pohádek dochovaných jen díky ústní tradici. Sběratelská a národopisná činnost bratří Grimmů neskončila u pohádek, ale pokračovala vydáním sbírky německých bájí *Deutsche Sagen* (2 sv., 1816–1818) a po téměř dvaceti letech knihou

1 K bibliografii Jacoba Grimma srov. Bluhm, L. (2003): Grimm, Jacob Ludwig Karl. In: Ch. König (ed.): *Internationales Germanistenlexikon*, sv. 1 (A–G), Berlin — New York, s. 611–615.

s tématem německé mytologie (*Deutsche Mythologie*, 1835). Grimmův zájem o právní dějiny se promítl do díla *Deutsche Rechtsaltertümer* (2 sv., 1828) o germánském právu a o nejstarších písemných památkách a dokladech právní povahy.

2. „Sprache ist der volle Atem menschlicher Seele.“ Myšlenkou, že jazyk je plným dechem lidské duše, vyjádřil Jacob Grimm význam jazyka, který patří neoddělitelně k člověku a jeho nitru, stejně jako duše, která je pevně spjatá s dechem. Kde jazyk zní v mluvené podobě nebo je zakotven v písemných památkách, tam je nositelem poznání o lidech, kteří ho používají. V souvislosti se zájmem o středověk a jeho písemné památky, který prohluboval od roku 1808 jako knihovník soukromé knihovny vestfálského krále Jérôma Bonaparta a od roku 1816 jako knihovník na univerzitě v Kasselu, formoval život a dílo Jacoba Grimma rozmach humanitních věd doprovázený převratnými společenskými změnami — politickým vývojem během napoleonských válek i po roce 1815, industrializací, rozvojem techniky a přírodních věd i sociálními proměnami a emancipací společnosti. Důležitou roli hrálo při tom vznikající národní hnutí, s kterým se probouzel ve společnosti zájem o jazyk jako ústřední prvek historicky pojatých kořenů národa. Tyto okolnosti posílily v Grimmovi potřebu podpořit národní tradice i jazyk a jeho studium. Filologickou dráhu zahájil v roce 1830 na univerzitě v Göttingenu, když byl jmenován profesorem německého jazyka a literatury; zároveň zde první čtyři roky pracoval jako knihovník v univerzitní knihovně, kde měl přístup ke studiu rukopisů. Těžištěm jeho výuky byly v duchu filologie dějiny německé literatury a německá gramatika. V Göttingenu zůstal do roku 1837, kdy musel z politických důvodů jako člen tzv. göttingenské sedmičky (*Göttinger Sieben*) — skupiny sedmi göttingenských profesorů, kteří protestovali proti zrušení ústavy Hannoverského království a odmítli přísahat novému králi — svoje působiště opustit a vrátil se do Kasselu. V roce 1841 přesídlil do Berlína, kde vstoupil do Královské pruské akademie věd (*Königliche Preussische Akademie der Wissenschaften*). Svou vědeckou činností v oblasti německého jazyka a literatury se zařadil mezi přední osobnosti první generace germanistů. Mezi prvními představiteli germanistiky, kteří se jako Jacob Grimm profilovali ještě z nefilologických oborů, se postupem času vytvořily úzké kontakty založené na vzájemné korespondenci,² cestování spojeném s poznáváním nových míst i s badatelskou činností a také na vědecké spolupráci (např. na edicích starších rukopisů a tisků), jak tomu bylo např. mezi Jacobem Grimmem, odborníkem na středověkou rytířskou literaturu Georgem Friedrichem Beneckem (1762–1844) z Göttingenu, editorem staroněmecké literatury Karlem Lachmannem (1793–1851) z berlínské univerzity a lexikografem Johannem Andreasem Schmellerem (1785–1852) z mnichovské univerzity. Společně pak položili první germanisté vědecké základy oboru germanistika, jejímž základním pilířem byly edice textů středověkých rukopisů, které umožňovaly výzkum vývoje německého jazyka. K tomu přispěl Jacob Grimm např. prv-

2 Dodnes je dochováno kolem 20.000 dopisů bratří Grimmů s přáteli, kolegy, učiteli i členy rodiny. Srov. Bär, J.; Dehrmann, M.-G.; Ehrhardt, H.; Fleischer, J.; Kämper, H.; Krome, S.; Martus, S.; Wolf, N. R. (2013): Facebook mit Feder und Tinte — die sozialen Netzwerke der Brüder Grimm. In: J. Bär et al. (eds.): *Die Brüder Grimm — Pioniere deutscher Sprachkultur des 21. Jahrhunderts*, München, s. 32–35; zde s. 32.

ním vydáním Písně o Hildebrandovi a Wessobrunnské modlitby (*Die beiden ältesten Gedichte aus dem achten Jahrhundert: Das Lied von Hildebrand und Hadubrand und das Weißenbrunner Gebet*, 1812) nebo edicí Eddy, na které spolupracoval s bratrem Wilhelmem (*Lieder der alten Edda*, 1815).

3. „Unsere Sprache ist auch unsere Geschichte.“ Výrok „Náš jazyk je také naše historie“ charakterizuje Grimmův přístup k výzkumu německého jazyka z historické perspektivy a zároveň zdůraznění jazyka jako pevné součásti dějin společnosti a prostředníka dějin ve smyslu národní kulturní a literární tradice. Vedle srovnávacího studia jazyků iniciovaného srovnáváním sanskrtu s většinou evropských jazyků bylo historické hledisko určující pro jazykovědný výzkum v 19. století. Pozornost zde patřila jednotlivým obdobím historického vývoje německého jazyka včetně jeho prehistorie. Zásadní poznatky o němčině a jejím jazykovém vývoji zformuloval Jacob Grimm v díle *Deutsche Grammatik* (4 sv.; 1 sv. 1819, 2. vyd. 1822, 3. vyd. 1840; 2. sv. 1826; 3. sv. 1831; 4. sv. 1837) a *Geschichte der deutschen Sprache* (1848), kde publikoval model periodizace německého jazyka. Ve svém modelovém znázornění vývoje jazyka poprvé označil jednotlivá období vývoje němčiny na základě kombinace faktoru času (*alt/stará, mittel/střední, neu/nová*), oblasti (*hoch/horní*; tzn. jihoněmecké a středoněmecké oblasti, kde byly zcela nebo částečně provedené souhláskové změny, které charakterizují současný německý spisovný jazyk) a jazyka (*Deutsch/němčina*), a to *Althochdeutsch* (stará horní němčina), *Mittelhochdeutsch* (střední horní němčina) a *Neuhochdeutsch* (nová horní němčina). Svým výzkumem vývoje německého jazyka položil základy k poznání vývoje němčiny, a to nejen popisem zásadních jazykových procesů, které němčinu ovlivnily, ale také terminologií, která zůstala do současnosti v podstatné míře součástí diachronního i synchronního výzkumu jazyka. Zásluha Jacoba Grimma spočívá ve formulaci a vysvětlení zákonitostí hláskových změn, a to změny indoevropských souhlásek v germánských jazycích (např. lat. *pater* — angl. *father* — něm. *Vater* nebo lat. *piscis* — angl. *fish* — něm. *Fisch*), kde navázal na výzkum dánského filologa Rasmuse Raska (1787–1832), a dále změny germánských souhlásek v němčině (např. angl. *apple* — něm. *Apfel*, angl. *make* — něm. *machen*). Na základě těchto hláskových změn označovaných v němčině jako „Lautverschiebung“ (v češtině „posouvání hlásek“, v angličtině „Grimm’s law“) vyvodil Jacob Grimm poprvé závěry o fonetických změnách v germánských jazycích (u tzv. prvního posouvání hlásek), kterými se germánské jazyky odlišily od ostatních indoevropských jazyků, a v němčině (u tzv. druhého posouvání hlásek), která se tak odlišila od ostatních germánských jazyků. I když byly poznatky o hláskových změnách v germánských jazycích později ještě upřesněné Karlem Vernerem (tzv. Vernerovým zákonem, něm. *Vernersches Gesetz*, angl. *Verner’s law*; 1875), přispěl Grimm nejen k vysvětlení zákonitostí souhláskových změn, ale také k rozpoznání systematických souvislostí a jejich vědecky podloženému popisu. Grimmův přístup k jazyku ovlivněný přírodními vědami ve smyslu, že vývoj a struktura jazyka by měly být vykládány z hlediska organického vývoje založeném na principu fází zrodu, růstu, rozvoje, resp. rozkvětu a zániku či úpadku, se odráží nejen v popisu hláskových změn, ale i v terminologii. Z Grimmových označení jazykových jevů se v oblasti hláskosloví dodnes používá např. „Ablaut“ (střída), „Umlaut“ (přehláska) a „Brechung“ (alternace kmenových samohlásek). Ve

tvarosloví zavedl ve flexi označení „stark“ (silná) a „schwach“ (slabá) s odůvodněním, že tzv. „silná“ slovesa tvoří tvary minulého času „vlastní silou“ („aus eigener Kraft“) změnou kmenového vokálu (např. *nehmen* — *er nahm* — *er hat genommen*), zatímco tzv. „slabá“ slovesa tvoří tvary minulého času pomocí formálního doplňkového prvku, a to sufixu *-te* nebo *-t* (*reden* — *er redete* — *er hat geredet*). I když se Jacob Grimm zabýval formulacemi hláskových změn a vycházel na základě historického výzkumu jazyka z dochovaných textů, nezohledňoval rozdíly mezi mluveným a psaným jazykem a nerozlišoval terminologicky mezi hláskou a písmenem (např. v kapitole *Von den Buchstaben*, kde nepopisoval podle jejího názvu písmena, ale hlásky); ve třetím vydání prvního svazku gramatiky tento svůj postoj korigoval (např. přejmenováním kapitoly o hláskách na adekvátní název *Lautlehre*). Pokud se zabýval psaným jazykem, pak prosazoval tzv. historický princip psaní založený na jednoduchosti, přirozenosti a respektu k hláskovým zákonům (např. psaní podstatných jmen velkým písmenem považoval kromě psaní vlastních jmen a označení začátku vět za neopodstatněné, psaní dlouhícího *h* akceptoval pouze v těch případech, které lze etymologicky odůvodnit, např. *Gemahl* (mhd. *gemahel*) vs. *Lon* (mhd. *lôn*; podle současného německého pravopisu *Lohn*). Celkově tkví přínos Grimmovy gramatiky zejména v nastavení nových měřítek popisu jazyka na základech historické a srovnávací metody uplatněné u germánských jazyků.

4. „Fällt von ungefähr ein Fremdwort in den Brunnen einer Sprache, so wird es so lange darin umgetrieben, bis es ihre Farbe annimmt.“ Obrazné vyjádření „Když cizí slovo náhodou spadne do studny jazyka, plave v ní tak dlouho, dokud nenabude jeho barvy“, zaznamenal Jacob Grimm v prvním svazku slovníku *Deutsches Wörterbuch* (DWB nebo DW, 1854, s. XXVI) označovaného také „Grimmův slovník“ (*Grimms Wörterbuch*) nebo „Grimm“ (*der Grimm*), na kterém spolupracoval se svým bratrem Wilhelmem a kterým ovlivnil rozhodujícím způsobem vědeckou germanistiku. Ve svém výroku popsal vlastními slovy procesy ve slovní zásobě spojené s přejímáním cizích slov, které vysledoval při lexikografické práci pojaté jako historické prohloubení německé slovní zásoby. Práci na slovníku s rozsahem německé slovní zásoby od poloviny 15. století do současnosti zahájili bratři Grimmové v roce 1838 a zapojili do ní kolem 80 spolupracovníků. Mezi sebou si práci na slovníku rozdělili podle písmen: Jacob pracoval na heslech k písmenům A, B, C a E a Wilhelm se ujal hesel k písmenu D. I když plánovali dokončení slovníku za 10 let, první část prvního svazku vyšla teprve po 14 letech v roce 1852 a společně stihli vydat pouze první svazek. Slovník byl jejich posledním společným dílem: Wilhelm zemřel v roce 1859 a jeho bratr ho následoval v roce 1863. Práce na nejobsáhlejším slovníku německého jazyka v celkovém rozsahu 33 svazků (včetně dodatků) a kolem 320 000 hesel pokračovala v Lipsku až do roku 1971. V roce 1961 byl slovník po 123 letech vydáním 32. svazku dokončen. Poslední svazek dodatků vyšel v roce 1971. Po vydání posledního svazku prvního vydání slovníku byly do roku 2016 přepracovány starší svazky s písmeny A–F. Digitalizovanou verzi slovníku poskytuje univerzita v Trieru (*Der digitale Grimm*: <http://dwb.uni-trier.de/de/>) a také Berlínská akademie věd, a to první vydání z let 1854–1961 (<https://www.dwds.de/wb/dwb>) a nové vydání písmen A–F z let 1965–2018 (<https://www.dwds.de/wb/dwb2>).

5. „[...] **nimmer würde [...] die trefflichste Lehre ihr Werk verrichten, träte ihr nicht aus dem Lernenden ein empfängliches und mitfruchtendes Verständnis gegenüber.**“ Jako univerzitní profesor byl Jacob Grimm přesvědčený o tom, že „sebellepší výuka by nikdy nefungovala, kdyby nebyla konfrontována s vnímavým a plodným porozuměním ze strany žáka“. Na svoje žáky i současníky nepůsobil pedagogicky, ale měl k nim spíše kolegiální přístup a zaujímal svou osobností. Dosah jeho pedagogického vlivu a vědecké autority byl v jeho době nezměrný: Mezi jeho posluchače v Göttingenu a Berlíně patřili zástupci různých oborů, např. literární historik a spisovatel Karl Friedrich Ludwig Goedeke (1814–1887), romanopisec a novinář Levin Schücking (1814–1883), jazykovědec germanista Rudolf von Raumer (1815–1876), klasický filolog, germanista a knihovník Heinrich August Lübben (1818–1884), egyptolog Karl Richard Lepsius (1810–1884) a historik Jacob Burckhardt (1818–1897). Mimo okruh svých přímých žáků působil nejen na svoje spolupracovníky, kterých si také sám vážil a dedikoval jim svoje díla, ale také na první generaci vystudovaných germanistů, jejichž prostřednictvím se rozšířil jeho vliv i odborné směřování germanistiky na dalších univerzitách v německých a rakouských zemích. To platilo i o pražské univerzitě, kde od roku 1857 působil zakladatel pražské germanistiky Johann Nepomuk Kelle (1828–1909). Již během studijního pobytu v Berlíně (1855–1856) byl Kelle v kontaktu s Jacobem Grimmem, a to na doporučení svého mnichovského profesora Johanna Andrease Schmellera, který s „mistrem Jacobem“ („*Meister Jacob*“) mnoho let korespondoval a spolupracoval na edicích literárních textů a kterého označoval za „nejschopnějšího ze všech“ („*den Tüchtigsten, der an der Spitze von allen stehe*“).³ Oba bratři podnítli Schmellerova svěřence k práci na srovnávací gramatice germánských jazyků (*Verleichende Grammatik der germanischen Sprachen*, 1863) a také k důkladnému studiu literárních písemných památek, kde se Kelle zaměřil na rozsáhlou práci o díle starohornoněmeckého autora Otfrida von Weißenburg (kolem 790–875). V prvním svazku svých studií k Otfridovi vyjádřil Kelle poděkování oběma bratrům: „Vážení mistři filologie, bratři Grimmové, mě v mém nelehkém úkolu často podporovali radou a každý, kdo měl stejně jako já to štěstí strávit s těmito muži více než rok v úzkém kontaktu, pochopí, jak moc jim vděčím za jejich vlastní a povzbuzující přátelskost a vstřícnost“⁴ (1856, s. VI). Otfridovi se Kelle věnoval i po příchodu do Prahy — v roce 1869 vydal druhý svazek studií o Otfridovi a roku 1881 vyšel ve třetím svazku glosář k Otfridovu dílu. Svůj odborný zájem pak Kelle rozšířil na celou nejstarší německy psanou literaturu, která se tak stala pevnou součástí vědeckého profilu oboru germanistiky na pražské univerzitě.

6. „**Alles fruchtbare Erkennen muß ein fortwachsendes sein.**“ Ačkoli „každé plodné poznání musí být postupné“, stihl Jacob Grimm za svůj život vytvořit za významného přispění svého bratra Wilhelma rozsáhlé dílo, které s přesahem do dnešní

3 *Johann Andreas Schmeller. Tagebücher 1801–1852.* Vyd. P. Ruf, sv. 2, München 1957, s. 12.

4 „Die Altmeister der Philologie, die Gebrüder Grimm, haben mich bei meiner schwierigen Aufgabe oftmals mit Rat unterstützt und wie ungeheuer viel ich der diesen Geistern eigenen und belebenden Freundlichkeit verdanke, wird jeder begreifen, der wie ich das Glück hatte, während mehr als eines Jahres mit diesen Männern näher verkehren zu dürfen.“

doby zanechalo v jazykovědě, literatuře a německé filologii nesmazatelnou stopu. Pro filology a lingvisty zůstává osobnost Jacoba Grimma jako autora významných jazykovědných prací, které se z podstatné části týkají německého jazyka, i nadále pojmem. Pro germanisty je jedním z otců oboru, jehož předmětem má být z pohledu Jacoba Grimma — na rozdíl od německé filologie zahrnující současně německý jazyk a literaturu — v širším rámci „pěstování německého práva, německých dějin a jazyka“ („*die sich der Pflege des deutschen Rechts, deutscher Geschichte und Sprache [ergibt]*“)⁵. A i když germanistika ušla od dob Jacoba Grimma dlouhou cestu a činnost tohoto jazykovědce byla stejně rozmanitá, jako jsou různé a kontroverzní interpretace jeho díla, málokdo před ním nebo po něm s filologickou akribií zdokumentoval a prozkoumal německý jazyk ve všech jeho aspektech právě tak jako Jacob Grimm.

Lenka Vodrážková | Ústav germánských studií FF UK | nám. J. Palacha 2
116 38 Praha 1
ORCID ID: 0000-0003-3984-385X
e-mail: lenka.vodrazkova@ff.cuni.cz

---

5 *Verhandlungen der Germanisten in Frankfurt am Main am 24., 25., und 26. September 1846*, Frankfurt am Main 1847, s. 5. Dále srov. GRIMM, J. (1847): Über den Namen der Germanisten. In: *Verhandlungen der Germanisten in Frankfurt am Main am 24., 25., und 26. September 1846*, Frankfurt am Main, s. 103–105.